

APÁCZAI CSERE JÁNOS
AZ ISKOLÁK IGEN NAGY SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

Nemes és nemzeti Polgármester úr, mély belátású Tanácsosok, tiszteletes Papok, ékesen szóló Prédikátorok, igen jeles és tudós Iskolamesterek, bölcs Curátorok, válogatott Ifjúság és kedves Hallgató és néző Közönség!

Bizony bölcs és sokaknak egyező véleménye által helyeselt ama tudósnak tanácsa, bárki lett légyen is az, ki majdnem hasonló alkalommal, midőn minden nemű és rangú közönség nagy számmal gyűlt egybe, hogy beszédét majd helyeslő tapsal fogadja, mindnyájoknak meglepetésére a szószékre lépve csak annyit mondott: Ember, és semmit sem mondva többet, leszállt.

Midőn ezen mindnyájan rendkívül csodálkoznak vala, más nap szerfelett ékes beszédben tettének okát adta. Azt hiszem, meg akarta mutatni és mintegy szemléltetően a hallgatók lelkébe akarta vésní azon igazságot, hogy az ember önvizsgálódását annyira mindenkinek szeme előtt kell tartania, hogy minden szónok nélkül is talál elég okot, a miért eme halandó és mulékony életben folytonos elmélkedés, lankadatlan szemlélődés mellett mentől siralmasabb hangon egyedül saját sorsát sirassa.

Ha ama tudósnak eme jeles tettét máskülönben utánozni akarnám, Iskolát mondanék és ezzel a gyűlést elbocsátanám. Mert ennek oly nagy szükségessége, oly sok oldalú haszna, hogy vagnak, sőt tompa elméjünek kell annak lennie, ki azt magától nem fogja föl és nem látja. De boldog Isten! a mennyire szükséges az, a mily sok oldalúan hasznos, annyira elhanyagolják, annyira megvetik és hogy ne mondjam gyűlölik, annyira közönyösök iránta...

Tehát ideje fölébredned, te álmos, te mámoros, te hályogos szemű magyar nép! Végre-végre ős álmodból ébredj föl, leheld

ki magadból Bakhust, kinek mindig áldozol, szemeid homályát írval oszlasd el! Nézd, szemléld, vizsgálld meg annyi nyomorúságnak forrását, melyek elárasztanak, hogy kedves zálogaid, a haza reményei a bölcsőtől fogva a tudatlanság feneketlen mélységében vannak elmerülve és felnöve és soha világosságot, a maguk és a haza hasznát nem látják. Kelj föl, mondom és állíts végre alsó iskolákat és emlékezz meg ama rabbinikus eszavairól: «Ki gyermekkorában tanul, mihez hasonlít? Új papirosra írt tentához. Ki öreg korában tanul, mihez hasonlít? Régi és itatós papirosra írt tentához.» Felette nagy tehát amint látjátok, éles eszű hallgatóim, az alsó iskolák haszna, majdnem életbevágó szüksége. Mindazonáltal ha tovább nem törekszik és a középiskolákba nem nyulik át, mások felett alig lenne érezhető valami műveltség, mely ez iskolákból haramolnék bármely nemzetre.

És ugyan mi segítette a szárazon és tengeren igen hatalmas belga népet a spanyolok türhetetlen járma lerázására? Mi adta vissza régi szabadságát? Az akadémiák, mondom. És mi tartja folytonosan virágzó életerőben? Az akadémiák és főiskolák, melyeknél bizony az legkivált bámulatos dolog, hogy az összes létező akadémiákat a spanyol háború folyása alatt állították fel; ugyanis belátták, hogy nem más erővel verhetik vissza az ellenség sértő bántalmait, törhetik meg a kegyetlenségben hajthatatlan szívét, állíthatják vissza a békét, mint ha az összeírt atyák tanácsát a juris és egyéb fakultásokon doktori rangot nyert férfiak alkotandják, a kiknek helyeit nálunk műveletlen és minden dolgokban legjáratlanabb emberek, inkább csak az ember báb-alakjai, mint észszel felruházott emberek foglalják el békében és háborúban. Ellenkezőleg, mint Phokylides oktató költeményében bölcsen int a következőkben:

Esztelen embereket te ne engedj soh' se itélni:

Bölcs dolgokban itél bölcs, mesterségben a mester.

Mély tudományt nem megy hallgatni, tanulni tudatlan.

Bölcs pedig az nem lesz, ki magát tanulásra nem adja.

De mind ezt hiába mondom. Azért mi mások példájára nem látjuk be, hogy a béke megtartásának vagy visszaszerzésének, a háború dicsően folytatásának vagy bevégzésének egyetlen módja az, ha otthon az államban tanult férfiak nagy számmal léteznek. Mert keveset ér az országon kívül a fegyver,

ha odahaza nincs bölcsesség – mondja Cicero. Végre, (hogy az akadémiák különféle hasznához pótlásképen még ezt is hozzáadjam) mi ösztönözhetné hevesebben azokat, kik a tanácsterembe, a szószékre, a tanácskozó padokra jutni vágyakoznak, a tanulás buzgó megkezdésére és a bölcsesség dicsőségének elérésére, mint az, hogy azok, kik akadémiai és doktori koszorút vívtak ki akár a jurisprudentia, akár az orvosi tudomány, akár a philosophia terén, ebben mind az állam, mind maga az akadémia kormányzásra juthatás lépcsőjét látják. Nem egy mindenki célja, nem egy hajlandósága. Némelyek (de nem mindnyájan) a theológiára születnek, többen az orvosi tudományra, még többen egyedül a philosophiára, de a legtöbben magára a jurisprudentiára, kiknek szorgalmas tanulását ha csak ennek különfélesége szerint kitüntetéssel nem élesztik, nem táplálják, azok hamar lankadnak és elenyésznek, mint az ékesen szólásban és bölcseségben egyformán kitűnő Cicero bizonyítja valahol, midőn így szól: vélték-e, hogy ha Fabiusnak, e nemes férfúnak dicséretül tulajdonították volna azt, hogy festett, nem lettek volna nálunk több Polyklétosok és Parrhasiosok? A tisztelet táplálja a művészeteket és mindenki a dicsőség vágya által indíttatik tudományok tanulására és azok tengenek, melyeket a kortársak elítélnek. Ha ugyan igaz, mit Ovidius is bizonyít: «a léleknek nem csekély erőt ad a dicsőség vágya és a dicsőség szeretete termékenyekké teszi a kebleket.» Mert műveltség dicsőség vágya nélkül és dicsőség vágya műveltség nélkül nem létezhetik. Így támaszkodik egyik a másik oltalmára, mondja az előbbi. De lelkemet igen nagy fájdalom tölti el, ha meggondolom, hogy nálunk a vargák, csizmadiák, szabók, szűcsök, mészárosok, bodnárok, kovácsok, rézművesek és kézművesek többi czéhei a tanulók és tanítók társaságát, oh szégyen! sokkal felülmulják. Mert ezeknek megvannak szabadalmazott czéheik, hogy a kiérdemelt czímet és mesterséget a méltóknak adhassák. Mi egyedül iskolások vagyunk kénytelenek a nagyságos és doktori rangért idegen akadémiákhoz folyamodni. De ezt is természetesen minden eremény nélkül tesszük. Mert mivel nem vagyunk benszülöttek és a külföldiekkel a nyelvben való készségünkkel sem állhatjuk ki a veresnyt, mivel nem akarunk pusztá ígéretekben gazdagok lenni és nem titkoljuk el vagy nem követeljük magunknak azt, a mivel nem birunk: megvetésben részesülünk, tudatlanoknak tartatunk és bár az akadémiák a legfőbb helyre emeltek, itthon szükségesnek tartjuk az egyházi rend megett a legutolsó üléseket foglalni el. S nincs ok, a miért

bárki valamely szegletből azt sugdossa és morogja magában, hogy nemzetünk igen rakoncátlan és vadsága miatt a tudományokat nem becsüli. Sőt azt vélem, hogy utánozni kell a frankok királyát, Károlyt, ki midőn nem volt képes népe vadságát más módon megfékezni, iskolákat állított, melyekben az ifjúság ama durvasága a bölcsesség által szelídítették. Mert a bölcsesség minden tudomány anyja, mi egyéb, mint az istenek ajándéka, mint Plató mondja és mint – így beszél Tullius – az istenek találmánya? Ez nevel minket először az ök tiszteletökre, azután az emberiség törvényére, mely az emberi nem szövetségén alapszik, továbbá a szerénységre és a lelki nagyságra ; ez a lélekről, mint a szemekről a homályt elűzte, hogy mindeket, a felső és alsó, első, utolsó és közbelső dolgokat lássuk, egyszóval isteni erőnek látszik lenni, mely ily sok és ily nagy dolgok eszközlője. Bizony jeles és Plató, valamint Cicero bölcs belátásához méltó vélemény!

De oh a halandók közt legszerencsétlenebb magyarok! mert ha bölcsesség az istenek adománya és találmánya, az isteneknek irántunk semmi barátsága, hozzánk semmi köze nincs, mert hiszen innét majdnem teljesen száműzve van a bölcsesség. Ha a bölcsesség a tudományok anyja, nálunk nincsenek tudományok; ha a bölcsesség neveli az embereket az istenek tiszteletére, igazságosságra, mértékletességre és bátorságra, nem csoda, ha Magyar- és Erdélyország istentagadás-, igazságtalanság-, mértéktelenség- és állhatatlansággal van tele. Nem lehet azon sem csodálkozni, hogy sokkal több más, sokkal súlyosabb és a jó erkölcsökkel mindig ellenkező vétkekről, melyek közül némelyek még csak a Garamanthák, Szküthák vagy amerikaiak között ismeretesek, közöttünk napról-napra lehet hallani. Mert szeretném tudni, honnét van a mi gazdáink között annyi gonosz család, oly sok rossz család-anya és anya, rakoncátlan fiú, fortélyos verekedő, kegyetlen úr, csalárd és hűtelen szolga és az egyházban a keresztyénség alapelveit nem ismerő papok báb-alakjai, potrohos gyomrai, simoniakusok, farkasok, bérenczek! Az iskolában annyi kőszáárnyék, a valódi tanulók üres álczái, *χωφὰ πρόσωπα*, kitanult rókák és a politikában annyi megvásárolható (*δωροφαγοί*) bírák, Bileam követő ügyvédek, igazságtalan perek, erőszakoskodások, zaklatások és zsarolások, a nép közt annyi panasz, siránkozás, sóhajtás és nyögés; mindenféle annyi feldúlt ház, birtok és falu ; rongyos város, piszkos utcza, ronda közút és hogy egy szóval mondjam meg, mit mondani akarok, annyi rosszul kormányzott közügy. Nincs, Magyarok!

egyetlen egy akadémiánk, melyben az etikát, a vétkek fékező-jét, az œconomiát, a családok kormányzóját, az orvosi tudományt, az egészség fentartóját; a mathesist, városok, utcák, templomok, paloták, tornyok építőjét, végre a philosophiát, minden tudomány és szép művészet gyökerét együtt tanítsák és gyakorolják. Nem is beszélek az ékesen szólásról, historiáról, nem a logikáról, metaphysikáról, geographiáról, optikáról, musikáról és cosmographiáról, mint a melyek mindnyájan a philosophia czíme alatt egybe foglaltatnak, melynek tudományát senki se higgye, hogy elegendően megszerezte, ha mindezekben módjával nem szerzett ismeretet. Tehát ily sok szükséges támasztól megfosztatva (hogy a könyvek és nyomdák nagy hiányáról ne is tegyek említést) merészeljük-e várni dolgaink szerencsés folyását és a tudományok és ismeretek világoosságát?

Valóban elébb érhetné el valaki kezével a csillagokat, elébb vonhatná le az égről varázslattal a holdat, elébb szoríthatná az óceán hullámait egy kis árokba, elébb mozgatná ki helyéből Archimedessel a földet, mint a tudományok és művészetek lankadatlan és buzgó művelése nélkül a nemzetet pallérozottá tehetné. Mert a mi a testben a szem, kedves hallgatóim! az a tartományban az akadémia vagy főiskola; és a mi az emberben az okosság, az bármely országban a tudós férfiak. Szemek nélkül a test sötétség, az ember okosság nélkül oktalan állat, ezért valóban nem igazságtalanul hirdetnek minket a szomszéd népek a halandók közt a legtudatlanabb és legműveletlenebb, buta és tunya, a gyermekkortól fogva állati tudatlanságra termett népnek. Akadémiák vagy legalább jeles collegiumok mentenek meg bennünket ezen gyaláztatól, nem az erőtlen nyelv, nem a hiú, magával eltelt vélemény, a vak és magának mindig hizelgő indulat. Bizonyára elveszünk, ha hamar magunkat meg nem gondoljuk; mert «a hol nincsenek eszes tanácsok, elvész a nép», a mint a példabeszédek (11, 14) bölcse int! De fejtegezzük ezt, Hallgatók, egy kissé bővebben és világosabban és ily nagy bajaink kútfejét és forrásait ha még idején bedugni lehetne, kutassuk szorgalmasan. Ezt ha a szokottnál szorgalmasabban és gondosabban kísértem megtenni, úgy találom, hogy négy igen veszélyes és mérges forrásból ered ily barbár állapot és az iskolák előmozdítására az annyira hiábavaló törekvés, hogy a tudományok államára szakadjon.

Ezen kútők elsejének forrásai az iskolák polgárai és tanulói. De hogyan, figyeljétek meg! Legnagyobb része azoknak, kik

e név alatt mutogattnak, de mégis úgy látszik nem mindnyájan, inkább teherhordásra és szántásra születtek, mint a tudományokra és művészetekre. De minthogy különben örökös jobbágyi állapotban vagy rendkívül nagy szegénységben kellene folytonosan szolgálniok, hogy e súlyos bajt nyakukról elhárítsák, az iskolák oltáraihoz menekülnek, és tisztán bebizonyítják, hogy ők nem a tudományok szeretetéből, de csupán a testi nyomorúságoktól féltőkben adták lelküket tanulásra, és csak akkor lett belőlük fuvolás, miután lantosok nem lehetek. Minthogy ezeknek száma oly nagy, hogy az iskolák összes tanulóházait, szószékeit és padjait bőven megtöltik, a szabad és nemes szülék fiai, kiknek jeles előmenetele kiváltképen érdekében áll az államnak, az iskolákból majdnem egészen kizáratva a tanuló- és lakó-szobáktól ekép megfosztva voltak eddigelő a legtöbb iskolában. És amit még inkább kell fájlalnunk, látván, hogy a papi szószékeket is ezen szörnyeteg emberek foglalják el, a papi szolgálatra szentelni magukat vonakodnak és úgy vélekednek, hogy csak azoknak kell komolyan tanulniok, kik a papi fizetés nélkül egyáltalában nem képesek élni. Ez által a papi hivatalra mily gyalázat, mily megvettetés és utálat bélyege suttetik, bárki megítélheti. Elismerem, hogy együgyüeket és gyengéket választott az úr, nem sok előkelőt: mert az apostol bizonyítja. De senki józan észszel nem állíthatja, hogy a miért ezek választásánál rendkívüli volt az út, a rendes út másoknál ki van zárva. Sőt még a tanulói élet folyásában is, melyre kényszerítve léptek, épen nem gondolnak a pálya megfutására, hogy a jutalmat elérjék, hanem mindig Loth nejével azon bajra gondolva, melyet kikerülni kísértettek meg, kezöket az ekétől elvonva és hátra tekintgetve, képtelenné válnak a tanulás ama legfőbb java elérésére, a mi az okok folytonos fürkészésében és megtalálásában áll, miről egy költő írja: Boldog, ki a dolgok okát megismerhette, és egy más: Boldog lelkek, kiknek első dolga ezeket megismerni. Ezt pedig bizonyára szorgalmas és szüntelen hallás, olvasás, elmélkedés, összehasonlítás és írás által lehet elérni. Úgy, hogy a tanulók közül nevének a mint illik csak az felel meg, ki a tanulás folyása alatt buzgónak (σπουδαῖος) és szorgalmasnak bizonyul és e komoly és szép dologhoz illő munkát szentel. Távolság van ettől azon tétlen, hasuknak élők, kik az összes philosophiát és theologiát Ézsauval egy tál lencséért készek eladni. Úgy, hogy ha őket nem táplálná az ingyen tartás reménye, ha tudnának is igen rövid ideig theologusokká és philosophusokká válni, de ezen

feltételek mellett háromszor az éhséget nem állanak ki. (Bocsásatok meg kérlek ti jeles ifjak, kik méltán felkiálthattok Maroval:

Minden előtt, kedves Múzsák, ti fogadjatok engem,
Szentségetek' hordom, szeretet hő vágya hevitvén,
És ti mutassátok meg az ég, a csillagok útját!

Bocsásatok meg mondom, ha akaratom ellenére némelyeket a ti társaságotokból érdeméhez képest sujtanom az ügy kényszerít.)

Nem veszik számba és nem fogják föl ezek, hogy a kik a Minerva zászlója alatt akarnak szolgálni, azoknak kiváltképpen kell virrasztaniok, fáradozniok, kerülniök a fényüzést, a gyönyörúségeket és mindazt, mi a lelket elpuhítja! Inkább akarjanak kemény kövön vagy fán, mint párnán és derekaljon aludni, szokjanak oly eledelekhez, melyek legkevésbé izlenek inyüeknek; forduljanak el attól, mi valami gyönyörúséget ad. Mert a ki a viszontagságokat az erény szeretetével legyőzte, magának dicsőséget és díszet szerez. De a ki tétlenséget, henye fényüzést keres, gyalázatosan és tehetetlenül éli le nyomorult életét. Mert a tanulás gyökerei keserűek, gyümölcsei édesek, mondja az igen bölcs Szokrates. Ez a forrás, mely a tanulók részéről származik, három ágban bugyogva alkotja első kutféjét az iskolák nyomorúságának és teszi savanyúvá. Ennél a második kutfő, t. i. a tanítóké sem kevésbé mérges, mert épen oly veszélyes forrásokból fakad. Mert ugyan hány van az iskola-mesterek közt, kik Isten hívására, a tanítói és nem egyházi pályára érezve hajlamot, ez elhivatásnak szentelték magukat? Nemde inkább történetből és némely felsőbbek meggondolatlan rendelkezésből jutottak a legtöbben e helyre, hol tehetetlen életöket a nyomasztó szegénység ellen egyideig, de csakis egyideig a papságra előmozdítás reményében eltengessék. Ezért nem tehetik, hogy mindjárt az előttök lebegő zsirosabb falat után ne áhitozzanak mind két pálya tisztét folytatva; vagy ráadásul végezve, arra irányozzák figyelmöket, miként tetszenek a népnek, minő beszédek készítsenek. Tedd hozzá még azt, hogy az ilyenek mivel soha komolyan gondjok nem volt annak megtanulására, mit majd az iskolák hasznára gyümölcsözővé tegyenek, még annak is, mit előadnak, igen zavartnak kell lenni. Sok utat meg kell kísérteni, kedves hallgatók, mielőtt ama királyi udvarba jutsz, mely ezen kincshez vezet. Ugy

hogy sok iskolából ki kell lépni, mielőtt csak a tanítás módját is elsajátíthatnád. Ilyenektől ugyan ki vár valami előmenetelt az iskolában? Ezért nem csodálom egy nagy férfiú azon bölcs mondását, mely szerint elég előmenetelt tett az iskolában az, ki a helyes tanulás módját megtanulta. Midőn pedig az ilyenek az iskolát elhagyták, helyökbe lépnek a leggyakrabban hozzájuk nagyon hasonlók, kik ugyanazon végzetnek alávetettek a tudomány ügyét nem jobban mozdítják elő, és ehhez járul még az a baj is, hogy ha elődeik valamit építettek volna, új tanítási módjukkal megbontják és lerombolják. És így (szánlak téged Magyarország!) nálunk ama Sisyphos követ egyre görgetik ugyan, de előre nem viszik; ez, ez a természetes gyümölcse tanítók és doktorok annyi változásának az iskolákban!

De ezen változtatási viszketegből és azon megrögzött szokásból, hogy évenként új személyek után néznek, még egy más sokkal nagyobb baj háramlik az iskolák ügyére. Mert ha valaki olyant állítanának az iskolában a tanítás mellé, ki arra termett, ha egyébként tanult, szorgalmas, hasznos és az övéi előtt kedves volna is, ha csak a nép előtt gyakori beszédek tartása által ennek jóakarátát ki nem érdemli, és némi kedvezését meg nem nyeri: mindenki tudatlannak, használhatatlannak és a fő dologban tunyának, fizetésére érdemetlennek és az iskolából kiküszöbölendőnek fogja nyilvánítani. Különböző példákkal bizonyíthatnám ezt, kedves hallgatók, ha némelyek jó hírnevét kimélni nem akarnám. Még nem tanulták meg a szerencsétlen magyarok, hogy az isten adományai különbözök úgy, hogy ha valakinek az egyháziakra a tehetség vagy hajlam megtagadtattott, más pályára szükségesebben talán gazdagabban részesült, mint mások. Az ilyenek mégis az ily kegyetlen végzet szégyenétől zaklatva és megvettetésüket igen türelmetlen szívvel fogadva, föltett szándékuktól visszariadnak. Ugyanis, kevésnek van megadva ama minden világi dolgot lenéző lelki erő, melylyel megvettetésüket, jutalom nélkül való fáradozásaikat, számtalan nehézségeket, melyeknek kiállására csaknem herkulesi munkára van szükség, békésen türiék, mely nélkül eme nyomoruságok alatt könnyen összeroskad az ember. Legtöbb tiszteletben kellene azokat tartani, kik egyedül adnak mind az egyháznak, mind az államnak hasznos tagokat, már csak azon tekintetből is, mert a bölcsességet tanítják, holott ez, a mint Tullius szokása szerint bölcsen mondja, magában foglalja az erénynek, a kötelességnek és a helyes életnek tudományát; a melynek hirdetője – így szól – előttem a legméltóságosabb személynek tűnik föl.

De ha, és ezt én mondom, oly időben születünk, mikor a legnagyobb tudatlansággal szemben a bölcsesség és ennek tanítói egy batkára sem becsültetnek, azonnal kétségbe kell-e esnünk? El kell-e hagynunk az iskolát? Számba sem kell vennünk az utókort? Nem, gyalázaton és szégyenen keresztül az erényre kell törekedni.

Az új gyalázatért kétszeresen fog fizetni meggyalázóinknak az utókor, csak ne szünjünk meg azt kiérdemelni. Országos vagy talán, nemzeti betegsége a magyaroknak: a bolond hagyomány (phrenesis) áthatja már a lelket is, melytől nincs más mentőszer, mintha segíteni ösztökéled azokat, kik nem akarnak. Mert a kik lelki betegek, minél súlyosabban betegek, annál inkább irtóznak a nyugalomtól és orvostól, mint Plutarkhos mondja. Így beszélünk már a második forrásról is.

Az iskolák nyomoruságainak harmadik forrását előttünk az egyházi férfiak nyitják meg. Nem mindnyájan, távol legyen tőlünk ilyet állítani! Mert vannak olyanok, kiknek némely iskolák hálával tartoznak, és ezek között ez a miénk is azért, a mit jó rend vagy jótétemény dolgában tőlök nyertek; de kik ezek és mily kevesen vannak, ha összehasonlítjuk azon sokakkal, kik mivel magok sem tanulták meg jól az iskolában a tanulódokat, azoknak, kik az ő véleményök szerint olyasvalamit szeretnének tanulni, mi túlhaladja azt, mire ők mentek és philosophiához vagy philológiához tartozik; minthogy Magyar- és Erdélyországban egyedül a papi szószék ad majd mindenkinek cleba-t (tót nyelven : kenyér) – az ily nagy barbárságot barbár szóval akarva kifejezni, barbár nyelven beszélnek – a hajlékony és hiszékeny ifjúságot megpróbálják vagy titkon vagy még nyíltan is rábeszélni, hogy ilyen törekvése hiábavaló! De én a mennyire csak erőm engedi, fenszóval hirdetem, hogy ezt hallja meg a magyar nép: a theologia nagyon hasonló a sashoz, melynek jobbszárnya a philologia, balszárnya pedig a philosophia. Metszd el az egyiket, nem fog a légben magasan emelkedni, ha mindkettőt lemetszed, csak a földön vesztegel; ha mindkettő ép, a legmagasabb egekbe tör. De térjünk vissza a sebhez. Mihelyt ugyanis a curátorok közreműködését kérjük az iskola külső vagy belső javítására: hogy az ily törekvés felesleges, az iskolák eddig is el voltak e nélkül és mégis a tudós férfiak ilyen meg olyan nagy számát szolgáltatták, végre is jobb mindenben a régiek nyomán járni, mint az újak tanácsára bármennyire is hallgatni, kopasz fővel; (γυμνὴ κεφαλή) szüneszüntelen ezt verik és fájdalom! nem eredmény nélkül, a tapaszt-

talatlanabbak fejébe! Egyébaránt mindenki előtt nyilvánvaló dolog, hogy az iskola-mesterek előttük a legnagyobb megvetésben és lenézésben részesülnek, hiszen a kéz reátétel (felszentelés) után (mely szertartás Calvin szerint a közönbösök – adiaphora – közé tartozik), úgy felfuvalkodnak tudományuk és szentségük véleményében, hogy a tudós tanítókat, második szüleiket megvetik és az isteni és emberi törvények ellenére magukat eleikbe helyezik! Szomorú példát nyújt nekünk erre Salánki István, a pataki iskolának tiz évig vagy talán tovább is tanítója, mind az isteni, mind az emberi bölcseségben igen tudós férfiú, kinek astronomiai művecskéje még mai nap fennmaradt. Ez tiz évi szolgálata után sem érte el, hogy tanítványainak, kiket ő nevelt a papi hivatalra, akár együttmenésben, akár ülésben eleibe tétessék. Hogy ez nemcsak hazám törvényeiből, hanem bizonyos megromlott indulatból, helytelen és ferde ítéletből származik, legfényesebben bizonyítja némelyeknek nagyralátó véleménye, kik a papok és iskola-mesterek közti különbség felől megkérdezettvén, fenhéjázó és fitymáló magatartással mondogatták, hogy a pap sacerdos, mert ezt jelenti a magyaroknál a pap (mintha felszenteléskor ama pápai letörölhetetlen bélyeget nyernék); de az iskola-mester (habár theologia professzora legyen és náluk sokkal tudósabb szónokokat készít is elő) mégis csak iskola-mester, mondják megvetéssel. Hozzájárul még a közjó iránt való igen nagy keménységük. Mert ha ezek a legkisebb dologban is őket megsértenék, inkább akarnák, hogy az egész iskola fölzavartassék és szétoszoljék, belőle a jó tanítók kiüzessenek és elbocsáttassanak, mintsem magokat vagy haragjokat a legkevésbé is mérsékelnék, mit akkor is megtesznek, ha észrevennék, hogy a tanító tőlük a legcsekélyebb egyházi szertartásban másként vélekedik, bár azt megváltoztatni még eszeágában sincs. Ilyen forrásokból kedves Hallgatóim, ki várna jóízű kútfőt? De újból meg újból ismétlem, hogy nem minden pap sorozható ezekkel együvé. Mert vannak isten kegyelméből nálunk is igen tudós papok, jóllehet kevesen, kik az iskolát, mint anyjukat tisztelik, annak tanítóit szeretik, kegyelik, megbecsülik és tisztelik sokkal különben, mint rendjökbeli némely kevélyek és tudákosak, kiknek a papi hivatal csak nyereségül szolgál, hogy méltóságot és címeket szerezzenek magoknak.

Következik, kedves Hallgatóim, hogy nyomoruságaink negyedik kútfejéhez vezesselek, mely három, a felügyelők és curátorok részéről származó forrásból fakad. Ezek közül az első

az egész Magyar- és Erdélyországban közönséges tudatlanság, melynélfogva a legtöbb curátor is a Grammatika elemein túl alig ment. Itt is némelyeket ki akarok venni, kiknek előmenetele mind előttem, mind mindenki előtt ismeretes. De mint-hogy a mathesis-, physika-, astronomia-, philologia-, ethika-, politika- és egyéb tudományokról beszédből is alig hallottak valaha, nem is álmodhatnak arról, hogy ezen tudományok tanítása behozassék. Annyira, hogy ha a felsőbb tudományokra figyelmes igazgatók az etytnologia, syntaxis, poësis és rhetorika tanítására segéd-tanítókat kérnek tőlük, azt a feleletet kapják, hogy ezeknek nem lesz akkor dolguk; mintha az egész theologia, philosophia és philologia (melyeknek együttes tanítására a műveltebb nemzeteknél kilencz professor is alig elegendő) semmi sem volna egyéb, mint a grammatika és rhetorika.

Második az, hogy azt hiszik a legtöbben, mintha eleget tettek volna az Isten dicsősége előmozdítására, ha három, vagy ha a jövedelem engedi, négy prédikátort hozattak. Hasonlítanak ezek azon tapasztalatlan építő mesterekhez, kik nem sokat gondolnak azzal, minő alapra, homokosra, süppedékesre vagy szilárdra építenek-e, csakhogy lássék, hogy építettek. Alapja pedig, higyjétek kedves Hallgatóim, nemcsak az egyháznak, de az államnak is az iskolák. Ezek, ezek amaz igen kedves folyók, melyek fölfrissítik az államot és az egyházat: honnét az egyházra és az emberek többi társaságára minden jó forrása fakad. És csak addig állanak szilárdan az egyházak és nem tovább, míg a jól rendezett iskolákat első helyre teszik; ha ezek ingadoznak és pusztulnak, szükségkép gyengülnek az egyházak is. Ezért, a ki csak a felséges isten dicsősége előmozdítása iránt bölcs és gyümölcsöző gondolatot tud táplálni, főképen az iskolák gondját forgatja lelkében éjjel-nappal. Mert az iskolák a papok magvető helyei és méltán tarthatók az égi tudomány kincstárainak, a mint a nagy bölcseségű Calvin írja egyik levelében.

Gyülöli lelkem azt az aluszékonyt, mely harmadik forrása ezen kútforrásnak, melyben eltemetve látom az iskolák legtöbb curátorát. Oly habozólag folytattatik ez ügy, oly bágyadtan, hogy a közjóra irányzott lélekben szellemi csömört okoz. Ellenségeinknek pedig a református vallás kigúnyolására igen alkalmas anyagot szolgáltat. Vajha hallgathatnék! Vajha titkolódzhatnék! Vajha a kolozsvári reformátusokat kimenthetném! De lennék bár magam a hálnál némább, maga a dolog fenszóval beszél, vagy megfordítva, nyissam csak föl ajkamat akár vádolástokra, akár mentségtekre, curátorok, ime ezen

falak, melyek majdnem két évi romokból alig ásattak ki, a beszédben megelőznének és panaszkodnának, hogy velünk ellenkező hiten levő testvéreink oly költséges templomokat, palotákat, szószékeket és tornyokat majdnem ősi fényben állították helyre, míg ők igazgatóik annyi kérelmére, esdeklésére és gyűjtésére is merőben pusztult állapotban jajgatnak. Ezt az egyetlen egy auditoriumot sem lehetett elég jól az egész évben helyreállítani, hol akár ünnepélyes beszédet, (szégyen, hogy az enyémet is ily sokáig kelle elhalasztani) akár közvizsgálatot, akár nyilvános vitatkozást lehetne tartani. De hol van a hat classis számára ugyanannyi tanterem (tanulóház)? oly sok foglalkozás nélkül való, de még több a hely szegénysége miatt elidegenített tanuló számára lakószobák? De ne szóljunk e tárgyról. Mert maga ez ügy oly hangos torokkal kiált, hogy azt hiszem egész Magyar- és Erdélyországban a fülek csengenek bele. Bizony, kedves Hallgatóim, eme forrásokból oly gazdagon ömlik a víz, oly nagy annak büze, hogy ha bár a fenséges fejedelmek, az iskolák legkegyesebb Mæcénásai saját költségükön és pénzt nem kimélve, csak azok újítását tűznék ki célul, és legtöbb javaikat végrendeletben e célra hagyományoznák, vagy a hagyományozottakat megtartanák: semmit sem érnek el, megmarad a megrögzött barbár állapot, a tudományok keserű folyója fölzavarva és bemocskolva lesz. Mert a csatornák, melyeken át a fejedelmek jótékony adományai az iskolák termékenyítésére folynak, igen megromlottak és bűzhödtek.

Azonban veszélyes dolog lenne ily nagy bajainknak eme forrásait közönyös szemekkel tovább nézni; rajta, fogjunk azok bedugásához, de úgy azonban, hogy keressünk minden egyes forrás betöméséhez szükséges gyógyszert vagy závárt! Tömjük be a magokét a tanulók, a magokét a tanítók is; hasonlóképen a magokét a papok, a magokét a curátorok is. És bizony úgy látszik, hogy tanulóink már elébb szorgalmasan hozzáláttak ezen munkához, hiszen a legtöbben nem a szolgálattól féltökbén, hanem meggondolt szabad választásból és a tudományok iránti szeretetből; nem kényszerítve, de szabad akaratból, az élet külső kényelmeit számba nem véve, csakhogy lelköket kiművelhessék, testök művelését egészen elhanyagolták és minket ide a szegénység közepébe követtek, bármit eltérni készek, mintsem parányit is engedjenek azon hő szeretetből, melylyel a múzsák iránt lángolnak. Valóban kellett volna az ilyeneket segíteni, de ki lelkét erre adta volna, eddig még senkit sem láttunk. Hogy az iskola-mesterek is a magok forrása betömésére

megtették kötelességüket, onnét is kitűnik, hogy Istentől és az akadémiáktól ünnepélyesen lettek kibocsátva a tanítói pályára, sőt vissza is utasították néhány egyház meghívását fényes papi állomásra, inkább akarták a legnagyobb küzdelek, nyomorúságok, viszontagságok, szegénység, megvetetés és más számlálhatatlan bajok, kellemetlenségek között is viszontagság-teljes Spártájokat erejükhöz képest ékesíteni, mint állomásukat, hova isten által rendeltetének, elhagyni. És nem szünek meg inteni, buzdítani és ösztökélni mindenkit, hogy teljesítse az igazi keresztyén ember kötelességét az iskolák előmozdítása iránt. És mivel a classis præceptorok tartása nagyobb teherrel jár, mintsem magok hordozhatnák, mint kell vala, az egyházhoz folyamodtak. És hogy a zavar ezen iskolákból gyökerestül kiirtassék, az összes classisokban és a külön iskolákban komolyan szem előtt tartandó módját a tanításnak megfontolás után előírták és ígérk, hogy a theologia, philologia és philosophia folytonos olvasásában szorgalmatosok lesznek. Sőt ha a harmadik pap fogadása által megakadályoztatva látnák azt, hogy a classis præceptoroknak rendes fizetés adassék, készek magokat kötelezni, hogy felváltva az egyes hetekben prédikálnak.

Az egyházi férfiakban megvan a kegyes szándék, melylyel eddig az iskolákat felkarolták, ebben nemcsak tovább megmaradni, de erősödni, az övéiket e közös érdek előmozdítására gyakori buzdításokkal ösztönözni, a szerencsétlen iskola-tanítókat vigasztalni és a mennyire tőlük kitelik, egyedül ezek helyzetének javítására törekedni és a többi saját rendjökbeli férfiakat, kik más indulattal lennének, tanácsaikkal a helyes útra terelni. Reátok tér beszédem, Curátorok! Mert látom, hogy muzsáink szemei rajtatok függenek; és mintha maga az iskola titeket vagy irántatok való érdemeihez képest így intene, vagy mint egy anya, irántatok, gyermekei iránt való tekintélyéhez méltóan így buzdítana, vagy a válság nagyságához képest eként hallanám beszélni: Fiaim, szerencsétlen anyátokat a ti igazságotokkal segítsétek: megvetett, elhagyott vagyok, támogassatok! A múzsák, az én leányaim száműzve vannak, hívjátok őket vissza! Az ő tanítóik elhagytak, állítsátok őket vissza! Ősi javaimból, melyeket eddig, idősebb nővérem az egyház, majdnem egészen egyedül magának követelt, a hat præceptor számára fizetést rendeljétek ki! Erdélyország fenséges fejedelmének, kegyelmes urának és pártfogómnak e dologban legkegyelmesebb parancsát és jóváhagyását tartozó és mentől alázatosabb hálával fogadjátok, tiszteljétek, és további kése-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

delem nélkül a fejedelmi határozatnak annak értelmében megfelelni ne halasszátok el!

Végre azt, ki az én múzsáim táplálására az én fejedelmem által mostan hozzátok küldetik, ha csak a tiszta igazság beszélése által magában a tornácban meg nem sértett, fogadjátok be, vegyétek oltalmatokba, pártfogoljátok: és így a további dolgok elérésére a ti jóakaratokkal, bölcseségtek- és készségtekkel buzgólkodjatok.

Elmondám.